

Köztes-Európa 1763–1993

*Beszámoló a „Nemzeti és Vallási Önidentitás és a Nemzeti és Vallási Kisebbségek Problémája Kelet-Közép-Európában” című konferenciáról, és az ott elhangzott előadás magyar nyelvű szövege.
Lublin, 1994. november 16.*

A konferencia

A lengyelországi Lublin városában immár hagyományosan, évről évre megrendezik a kelet-közép-európai kisebbségekről szóló konferenciát, melyen a régió számos szakértője vesz részt. Több egyetem is képviselte magát a konferencián, de tudományos intézetek, sőt tudományos akadémiák néhány tagja is jelen volt. A konferencia remélhetőleg hagyományt teremt és hozzájárulhat a térségben oly hiányos párbeszéd kialakulásához, ill. erősödéséhez.

A konferenciára szóló meghívást *Bárdi Nándor* kapta a szervezőktől. Kihasnálva a lehetőséget, hogy szívesen látnak másokat is Magyarországról, a jelentkezést saját nevemben küldtem el. Ennek fő oka a meghívólevél és az ismertetés angol nyelvű fogalmazása volt, ennek megfelelően angol nyelvű rezümét küldtem el a Lublini Kelet-Közép Európa Intézet címére.

A konferencia témája hat szekcióra oszlott:

- Atlasz és statisztika;
- Történelem;
- Politikai tudományok;
- Jogtudomány;
- Filozófia és teológia;
- Pszicho-szociológia.

Jelentkezésemet az Atlasz és statisztika szekcióban való részvételre küldtem el. Előadásom címe: „Köztes-Európa 1763–1993 (Történelmi atlasz)” [„Europe-Between” 1763-1993 (A Historical Atlas)] –, témája pedig a *Pándi Lajos* által szerkesztett térképgyűjtemény ismertetése volt.

A szervezők november eleji válaszlevélben tudatták, hogy elfogadták jelentkezésemet. Valamennyi résztvevő számára ingyenes szállást és étkezést biztosítottak, ill. az útiköltség visszatérítését is vállalták. (Ezt a visszatérítést azonban csak zloty-ban tudták kifizetni, amit nehezen sikerült Magyarországon is jegyzett pénznemre átváltani.)

1994. november 13-án vonattal indultam el, és 14-én este érkeztem Lublinba. A konferencia másnap reggel kezdődött a régi városháza reprezentatív XVII. századi épületében. Lublin főterén. A résztvevők száma meghaladta a száz főt. Túlnyomó többségük Lengyelországból, ill. a szomszédos szláv nyelvű országokból (Ukrajna, Belorusszia, Csehország, Szlovákia) érkezett, ezen kívül néhány román, bolgár és magyar előadó volt jelen.

Az első délelőtt során plenáris ülés volt, négy előadással, melyek közül csak egy volt angol nyelvű. Sajnos, később kiderült, hogy ez volt a kivétel, mert a konferencia nyelve nem az angol volt. A szervezők erről a tényről elfelejtettek előre informálni, így ez csak a helyszínen derült ki. Hivatalos nyelv a lengyel volt, de a nem lengyel szláv nyelvűek általában

anyanyelvükön adtak elő. Az a benyomásom támadt, hogy – közös nyelv hiányában – nem kelet-közép-európai, hanem „szláv” konferenciára érkeztem.

E tényt csak némileg ellensúlyozta, hogy az előadók egy része készített angol nyelvű rezümét, amit előadása közben a szervezők osztottak ki. Az előadások tekintélyes részénél ez sem állt rendelkezésre: másrészt a mintegy félórás előadások során nyilvánvalóan számos olyan fontos dolog elhangzott, mely nem kerülhetett be az egy oldalas összefoglalásokba. Ezeknek a rezüméknek a szövege egyébként rendkívül rossz angolsággal íródott, különösen szórendi és névelőhasználati tekintetben.

Az előadásokat a nyelvi probléma ellenére igyekeztem figyelemmel kíséreni, de csak töredékesen sikerült megérteni őket. A rezümé alapján érdekesnek tűnő témák előadóit a szünetekben megszólítottam, de ők általában nem beszéltek angolul, ezért a kapcsolatfelvételre való törekvésem sem járt sikerrel.

Előadásommal éppen azért merültek fel problémák, mert a többség nem beszélt angolul. Először szinkrontolmács alkalmazását vetették fel, aki minden mondatom után lengyelül elismételte volna szöveget. Ezzel kapcsolatban több problémám is volt. Egyrészt félttem attól, hogy a tolmács megfelelő szinten vissza tudja-e adni a mondanivalómat, ha előtte nem is látta még a szöveget; másrészt ez az előadásmód vontatott és élvezhetetlen; harmadrészt pedig félő volt, hogy e módszer gyakorlatilag felére zsugorítja a rendelkezésemre álló időt.

Előadásom napjának délelőttjén aztán megkértek, hogy a dolgozatom lényegét mondjam el: ők lefordítják és egyikük felolvassa majd lengyelül. Szerencsére belátták, hogy ezt ideutazásom nélkül is megtehették volna. Végül a lengyel tartalmi összefoglaló felolvasása után angolul elmondhattam előadásomat.

A problémák azonban ezzel sem értek véget. Úgy gondolom, hogy egy atlaszokról, térképekről szóló szekcióban rendkívül fontos dolog a jól kivitelezett szemléltetés. Nos, a konferencia e tekintetben szegényesnek bizonyult. A legtöbb előadó csak beszélt az atlaszokról, de egyáltalán nem mutatott be térképeket. Mások hoztak ugyan, de ezek kisméretű demonstrációs térképek voltak, az első padosor előtt elhelyezett állványokon. Sajnos, ezeken sem volt alsó lécz, így felpenderedett a szélük, takarva a térkép jelentős részét.

A másik szemléltető módszer fénymásolatok körbeadása volt. Természetesen ilyenkor a térkép maga időbeli késéssel kerül az érdeklődők kezébe, ami zavaró tényező.

A térképek szemléltetését már Szegeden megterveztem, és írásvetítő fóliára fénymásoltattam a kiválasztott oldalakat. A konferencia helyszínén azonban nem voltak írásvetítők, ezért rögtön kértem a szervezőket, hogy próbáljanak meg szerezni egyet az előadásomra. Ezt többször elismételtem, végül sikerrel jártam és lehetővé vált a fóliák kivetítése.

A szekcióban még egy magyar, *Sebők László* vett részt a Teleki László Alapítvány részéről. Előadása angol nyelvű volt, témája pedig a nemzetiségi statisztikák és térképek számítógépes kezelését lehetővé tevő program, az „EtnoGraf” ismertetése volt. A program saját fejlesztésűk, Windows alatt futtatható.

A szervezőktől ígéretet kaptam arra, hogy a konferencia előadóinak címét utólag eljuttatják hozzám. Az előadások szövegét 1994. december 31-i határidőig kellett beküldeni Lublinba, és ezeket külön kötetben publikálni fogják.

Összegezve tapasztalataimat, a konferencia szervezése jónak mondható a lebonyolítás, programismertetés, publikáció oldalán (általában anyagi oldalon), de a nyelvi-kommunikációs szakadékokat nem sikerült áthidalni. A világnyelvek ismeretének hiánya jellemző volt, de a szláv népeknek megvan az az előnyük, hogy többé-kevésbé megértik egymás nyelvét. A magyarok ezzel az előnnyel nem rendelkeznek, ezért a párbeszéd a többi közép-európai néppel

elsősorban azon múlik, hogy sikerül-e megtalálni a közös nyelvet. E téren alighanem kár a másik félre várni.

* * *

Az előadás szövege:

Köztes-Európa 1763–1993 (Történelmi atlasz)

Tartalom

1. Korábbi történelmi atlaszok;
2. Köztes-Európa jelentése, az elnevezés problémái;
3. A Köztes-Európa atlasz története és általános ismérvei.

1. Korábbi történelmi atlaszok

Három fontos magyar atlasz foglalja közep-(köztes-)európai nemzeti és vallási kisebbségek kérdésével. Az első gróf Teleki Pál vezetésével az első világháború alatt készült.¹ Különböző statisztikai kiadványokat, köztük az 1910. évi népszámlálás eredményeit, továbbá többféle gazdasági, oktatási és egyéb adatot használtak fel a munka során. A teljes anyagot a háború utáni békekonzferenciára állították össze. A magyar delegáció gróf Apponyi Albert vezetésével annak bizonyítására használta fel ezeket a térképeket, hogy Magyarország egy feloszthatatlan gazdasági, kulturális és földrajzi egység. A háború elvesztése és a nemzetiségek elszakadás-törekvése azonban erősebb érveket jelentettek.

Valamennyi térkép pontos statisztikai adatokra épült, tehát lehetséges lett volna a lehető legjobb határokat megvonni. Stratégiai és katonai okokból azonban az új államok nagy magyar többségű területeket kaptak, részben az új határok mentén. Más határ megvonásával a kisebbségek száma jelentősen csökkenthető lett volna.

A második világháború idején egy másik atlasz készült Rónai András vezetésével.² Az atlasz célja most is az volt, mint az előző esetben: a béketárgyalásokra tudományosan megalapozott anyagot készíteni az igazságos határmegvonás érdekében. Rónaiék az 1930 körüli népszámlálások adatait dolgozták fel, hogy az aktuális kisebbségi helyzetet bemutassák. Az első atlaszsal ellentétben, ahol csak magyar statisztikákat használtak, Rónai Középeurópa-atlasza számos ország adatait magába foglalta. A magyar határok közvetlen szomszédságában a Trianon utáni vándorlások ellenére még mindig nyilvánvaló volt a magyar lakosság többsége.

Az atlaszt igen nehéz körülmények közepette, a front Magyarországon való átvonulása alatt fejezték be. Angolul és magyarul is megjelent, de a békecsinálók ezúttal sem fordítottak figyelmet a statisztikára, habár ezek már nem magyar, hanem román, csehszlovák és jugoszláv felmérések voltak.

A harmadik fontos munka már nem egy hagyományos atlasz, hanem inkább egy tanulmány, melyet sok statisztika és számos térkép egészít ki. Ez a kiadvány a három kötetes

1 A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről 1920. január–május. I–IV. köt. Budapest, 1921. (A vonatkozó rész a IV. kötetben található.)

2 Rónai András (szerk.): Középeurópa-atlasz. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet, 1945. Új kiadása: Bp., Szent István Társulat–Püski, 1993.

Dunatáj,³ amelynek témái közt egyaránt szerepelt a népesség (beleértve a nemzetiségek, nyelvek elterjedését), történelem, földrajz, mezőgazdaság, ipar, közlekedés, kereskedelem stb. Térképei között megtaláljuk a térség országainak földrajzi, politikai és etnikai viszonyainak ábrázolását és ezen országok területi változásait. A harmadik kötet részletes kronológiát tartalmaz, míg a tervezett negyedik kötet nem jelent meg.

Ezek az atlaszok tehát a rendelkezésre álló legfrissebb (magyar és külföldi) statisztikát felhasználták. Tudományosan elismert művek, de politikai céljukat nem érték el. Jelen atlasz e három folytatása kíván lenni pontosság és hitelesség tekintetében. Az eltérés abban van, hogy ez az atlasz hangsúlyozottabban történelmi, valamint oktatási ill. tudományos célból készült.

2. Köztes-Európa — egy elfelejtett kifejezés jelentése

Sok vita folyt – és még ma is folyik – az Oroszország és Németország közti terület nevééről. Nyugat-európai történészek gyakran Németországot tekintik Közép-Európának (Svájccal, Ausztriával, néha Hollandiával együtt). Abból a nézőpontból Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország már *Kelet-Európa* részei. Ez a besorolás csak erősödött 1945 után, amikor Európa kettévált. Magyarországon sokak véleménye az, hogy Közép-Európa ténylegesen Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Horvátország. Mások új kifejezéseket dolgoztak ki, mint pl. *Kelet-Közép-Európa*, vagy *Közép-Kelet-Európa*.

Mindkettő politikai sugallatú: az első szerint a terület egy nagyobb Közép-Európa keleti része, míg utóbbi szerint Kelet-Európa-hoz tartozik.

Közép-Európa jól alkalmazható fogalom lenne, de egyrészt nyugaton Németországot értik ezalatt, másrészt a „Mitteleuropa” név rossz emóciókat is kelthet.⁴ Tehát valamennyi kifejezésnek van több-kevesebb politikai jelentése. Ezért is határoztak úgy az atlasz szerkesztői, hogy egy régi, de elfelejtett kifejezést használnak: *Köztes-Európát* (angolul *Europe-Between*, németül *Zwischen-Europa*). A két világháború közt elterjedt kifejezés a szovjet terjeszkedés miatt 1945 után értelmetlenné vált és feledésbe merült.

Köztes-Európa az Oroszország és Németország *közti* területeket jelenti, vagyis a két nagyhatalom közös befolyási területét. Számos kis ország található itt, Finnországtól Görögorszáig és Csehországtól Moldáviáig. A szomszédos nagyhatalmak e területen küzdöttek egymással az utóbbi évszázadokban. 1795-ben (Lengyelország harmadik felosztása) az egész területet felosztották maguk között, és a kis nemzetek felszabadulása csak az első világháború (illetve a Balkánon 1878) után következett be.

A függetlenség azonban nem tartott tovább két évtizednél. A nagyhatalmak sikeresen vonták újra ellenőrzésük alá az egész térséget; először a német, végül a szovjet (orosz) befolyás növekedett meg. 1989-ben egy újabb függetlenedési hullám indult el. Ezúttal valamennyi kis nemzetnek sikerült függetlenedni, így teljesen új államok (pl. Macedónia és Szlovénia) alakultak. A nemzeti problémák azonban éppúgy nem oldódtak meg, mint ahogy 1920-ban sem.

Köztes-Európa egy olyan kifejezésnek tűnik, amely mentes a politikai töltettől, ezért alkalmas lehet az Európa közepén található kisállami sáv összefoglaló nevének.

3 Radisics Elemér (szerk.): A Dunatáj I–III. köt. Bp., Gergely R. Rt. kiadása, 1946.

4 Az elnevezés körüli vitákra ld.: Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a XX. századi Magyarországon. I–II. köt. Bp., Magvető, 1986.

3. Az atlasz általános leírása

Az atlasz néhány lelkes diák és oktató ötlete volt, a kommunista rendszerek bukása után. Vezetőjük Pándi Lajos, akinek ez a második jelentős munkája a térségről.⁵ A térség története még Köztes-Európán belül sem igazán tanulmányozott. „A történetírás (Nyugat-) Európa és Oroszország történetét bőven tárgyalja. »Határsávjukat« elhanyagolja.” – írja a bevezetőben a szerző.⁶ Adatok, sőt információcsere hiányában nagyon nehéz is megírni ezen országok történeti összehasonlító elemzését. Három különféle alfabetikus rendszer, jónéhány vallás, két tu-catnyi beszélt nyelv (és ország) található a régióban. Ezek a tények nagyon megnehezítették a statisztikáknak még az összegyűjtését és elemzését is.

Ezért is tartott több, mint három évig az atlasz elkészítése. Várhatóan 1995 márciusában* megjelenik a teljes munka. Sajnos, anyagi nehézségek miatt csak magyarul lesz olvasható, fekete-fehér kivitelű térképekkel.

Valamennyi térképhez egy oldalas szöveges ismertető tartozik, a térképen ábrázolt történelmi események bővebb kifejtése érdekében. A szövegdalalak alkalmassá teszik a kiadványt egyetemi oktatási célokra, ami igen fontos, mert a felsőoktatásban nagy szükség van új könyvekre. A szerzők remélik, hogy a kötet külföldön is érdeklődést kelt majd.

Az atlasz a legrészletesebb térképi feldolgozás lesz Magyarországon a 19–20. századi Köztes-Európáról. Az egyik fő cél éppen az volt, hogy az eddig elhanyagolt kis területekre (pl. Bukovina, Aland-szigetek, stb.) is nagy hangsúlyt fektessenek. Meghatározó fontosságú e kis területek történetének ismerete egész Köztes-Európa önidentitásának formálódásában.

A térképek több mint fele teljesen új, ezek ebben az atlaszban jelennek meg először. A gyűjtemény 331 térkép- és ugyanannyi szöveges oldalt tartalmaz. Több térképlapon néhány kistérkép is látható, tehát a térképek száma több mint 500. Általában egy nagy- és egy kistérkép szerepel egy oldalon, de néhány helyen 3-5 kistérkép is látható egy lapon. A kistérképek részletesebben ábrázolnak egy kisebb területet, vagy egy másik időpontban mutatják a főtérképen ábrázolt jelenséget.

A történeti kezdőpont 1763. Ez csak egy formális időpont, mivel a hangsúlyt a nemzeti átalakulás problémáira helyezik a szerzők, ezért az azt megelőző nagyhatalmi előretörést, vagy legalább annak utolsó fázisát szükséges volt bemutatni. Lengyelország felosztása volt ennek záróakkordja, s ezzel együtt a nemzeti mozgalmak felé vezető folyamat első lépése is.

A térképeket tíz fejezetbe csoportosították:

1. Köztes-Európa államalkotó nemzeti. (Az etnikai helyzet ábrázolása 1910-ben és 1990-ben);
2. Köztes-Európa és a birodalmak (1763–1815);
3. A nemzeti mozgalmak térhódítása I. (1815–1878);
4. A nemzeti mozgalmak térhódítása II. (1878–1914);
5. A köztes-európai ütközőzóna kialakulása (1914–1926);
6. Köztes-Európa nemzetállamai az első világháború után. (Etnikai térképek, parlamenti választások, ill. számos kis régió részletes ábrázolása);
7. Köztes-Európa és a modern birodalmak kora (1926–1945);

⁵ Az első kiadvány: Pándi Lajos (szerk.): A kelet-európai diktatúrák bukása 1985–1990. Szeged, JATE Kiadó, 1991. Második kiadás az 1990–1992 közti eseményekkel: szerzői kiadás, Szeged, 1993.

⁶ Pándi Lajos (szerk.): Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Kézirat, Szeged, 1994. 15. p.

* A térképgyűjtemény 1995. májusának első napjaiban jelent meg. (A szerk.)

8. Köztes-Európa mint szovjet védőzóna (1945–1989). (Szintén parlamenti választási és etnikai térképekkel).
9. A köztes-európai ütközőzóna restaurálása (1989–1993). (Ismét etnikai és választási térképekkel);
10. Köztes-Európa országainak területi változásai.

A térképek sokféle történelmi eseményt ábrázolnak: politikai rendszerek bemutatása, hadtörténet, etnikai helyzet, a zóna vallási megoszlása, parlamenti választások, területi változások, ill. ezek tervezetei, szövetségi rendszerek stb. egyaránt helyet kaptak a gyűjteményben.

Az atlasz angol és német nyelvű előszót is tartalmaz a magyar mellett. A tartalomjegyzék szintén elérhető angolul is. Az atlasz szerkesztője, Pándi Lajos, három további kötettel szeretné kiegészíteni a kiadványt. Az első tartalmazza a térképek szerkesztéséhez felhasznált valamennyi statisztikát, így ezek a fontos adatok egy kötetben megtalálhatóak lesznek. A második könyv Köztes-Európa kronológiája 1763-tól napjainkig, míg a harmadik Köztes-Európa földrajzinév-szótára lesz, melyben a települések névváltozatai (hivatalos és más változatok egyaránt) lesznek összegyűjtve.

A Köztes-Európa atlasz tehát olyan, részletes térképgyűjtemény lesz, mely a kisállami zóna politikai- és nemzetiségi történetét 1763-tól ábrázolja, egy oldalas szöveggel kiegészítve minden térképet.

(Az előadás negyedik része 12 térkép bemutatásából és magyarázatából állt. Ezt csak a térképekkel együtt lenne érdemes megjelentetni, ezért ennek szövegét nem fordítottam le.)

Bencsik Péter